

УДК 615:94:378.09(477.63)"452"

<https://doi.org/10.26641/2307-0404.2019.1.162321>

**В.Й. Мамчур,
В.І. Жилюк,
О.Ю. Коваленко**

**ДНІПРОВСЬКА ШКОЛА ФАРМАКОЛОГІВ:
ПОДОРОЖ ДОВЖИНОЮ В 100 РОКІВ
(до 100-річчя кафедри фармакології
і клінічної фармакології
Дніпропетровської медичної академії).
Частина I: 1918-1943 рр.**

*ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»
кафедра фармакології і клінічної фармакології
(зав. - д. мед. н., проф. В.І. Жилюк)
вул. В. Вернадського, 9, Дніпро, 49044, Україна
SE «Dnipropetrovsk medical academy of Health Ministry of Ukraine»
Pharmacology and clinical pharmacology department
V. Vernadsky str., 9, Dnipro, 49044, Ukraine
e-mail: 209@dsm.a.dp.ua*

Цитування: Медичні перспективи. 2019. Т. 24, № 1. С. 101-109

Cited: Medicni perspektivi. 2019;24(1):101-109

Ключові слова: історія фармакології і клінічної фармакології, Дніпровська наукова школа фармакологів, 100-річчя розвитку

Ключевые слова: история фармакологии и клинической фармакологии, Днепровская научная школа фармакологов, 100-летие развития

Key words: history of pharmacology and clinical pharmacology, Dnipro scientific school of pharmacology, 100th anniversary of development

Реферат. Днепровская школа фармакологов: путешествие длиной в 100 лет (к 100-летию кафедры фармакологии и клинической фармакологии Днепропетровской медицинской академии). Часть I: 1918-1943 гг. Мамчур В.И., Жилюк В.И., Коваленко Е.Ю. В статье представлен анализ основных исторических этапов становления и развития научной школы фармакологов ГУ «Днепропетровская медицинская академия МЗ Украины» за 100-летний период существования кафедры фармакологии. Часть I (1918-1943 гг.) посвящена одному из наиболее важных и сложных периодов - первому этапу развития научной школы фармакологов: от момента создания кафедры фармакологии Катеринославского медицинского института в 1918 г., ее первым трудным шагам в организации кафедры и создании ее материально - технической базы, налаживания процесса обучения студентов основам фармакотерапии пациентов, до периода становления важных научных открытий в экспериментальной и клинической фармакологии и активного научного роста и развития целого направления фармакологической школы в 30-40-е годы XX века. Показано, что за первые 25 лет своей научно - педагогической работы кафедра сформировалась в мощную научную школу, которая дала медицинской науке нашей страны выдающихся ученых своего времени, а также сформировала поколение студенческой молодежи и врачей с новым мировоззрением - пониманием важности и ценности научных знаний фундаментальной фармакологии, прикладных знаний рациональной фармакотерапии и клинической фармакологии для повышения качества лечения пациентов в практической медицине.

Abstract. Dnipro Pharmacology School: a 100 years' journey (to the centennial of the department of pharmacology and clinical pharmacology of Dnipropetrovsk medical academy). Part I: 1918-1943. Mamchur V.I., Zhilyuk V.I., Kovalenko E.Yu. The article presents analysis of the main historical stages of the establishing and development of the scientific school of pharmacology of the SE "Dnipropetrovsk Medical Academy of Health Ministry of Ukraine" for a 100-year lifetime period of the pharmacology department. Part I (1918-1943) is devoted to one of the most important and difficult periods – the first period of development of scientific school of pharmacologists: since the establishment of the Department of Pharmacology of Katerinoslavsky Medical Institute in 1918, its first difficult steps in the organization of the department and creation of its facilities and equipment base, of establishing training process on the basics of pharmacotherapy, up to the period of formation of important scientific discoveries in experimental and clinical pharmacology and active scientific development of the whole direction of pharmacological school in the 30-40ies of the XX-th century. It is shown that during the first 25 years of scientific and pedagogical work, the department turned into a powerful scientific school, which brought up outstanding scientists of the day to the medical science of our country, and formed a generation of young students and doctors with a new worldview, with understanding the importance and value of scientific knowledge of fundamental pharmacology, applied knowledge of rational pharmacotherapy and clinical pharmacology to improve the quality of patients' care in practical medicine.

... Наука есть не только знание,
но и сознание, то есть умение
пользоваться знанием как следует...
(Ключевський В.О., історик, XIX ст.)

За вікном 2018-2019 навчальний рік... Для нашої кафедри фармакології і клінічної фармакології ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України» це особливий історичний період – ми святкуємо свій 100-річний ювілей! Історія становлення і творчого розвитку Дніпровської наукової школи фармакологів тісно пов'язана з діяльністю і науковим життям нашої медичної академії.

Кафедра фармакології була створена в далекому 1918 році, на перших етапах становлення та розвитку нашої рідної академії, яка була заснована у м. Катеринославі в 1916 р. з Вищих жіночих курсів при гірничому інституті. У 1918 році створюється Катеринославський університет, і медичне відділення Жіночих курсів вливається до медичного факультету цього університету, а з 1920 року стає самостійним закладом – Катеринославською медичною академією. Кафедра фармакології практично із самого початку розвитку історії нашої академії посідає важливе місце на всіх етапах історичного розвитку Катеринославського-Дніпропетровського медичного інституту.

За свій сторічний шлях кафедра пережила різні періоди: від перших складних кроків створення матеріально-технічної бази на етапах її заснування та становлення, складних часів реорганізаційних перетворень, важких років у період Великої Вітчизняної війни та відновлення в повоєнні роки – до активного періоду творчого розвитку наукового потенціалу та створення великої наукової школи фармакологів, відомої не тільки на теренах нашої країни, але й по всьому світу. Але протягом сторічного періоду свого існування кафедра фармакології, як живий організм однодумців, постійно прагнула та зуміла зберегти і пронести крізь роки основні положення фундаментальної наукової школи та центру медичної освіти для багатьох поколінь вчених-медиків.

На своєму тривалому 100-річному шляху кафедра фармакології завжди була провідною експериментально-теоретичною базою в навчанні майбутніх лікарів різних спеціальностей для отримання важливих знань з питань фармакології, клінічної фармакології та фармакотерапії пацієнтів. Кафедра завжди була великою творчою кузницею для науковців, які стали гордістю нашої медичної науки як вітчизняного, так і

світового масштабу. У стінах нашої кафедри в різні роки працювали та знайшли можливість свого творчого самовираження видатні вчені, віддані медичній науці та вірні клятві Гіппократа.

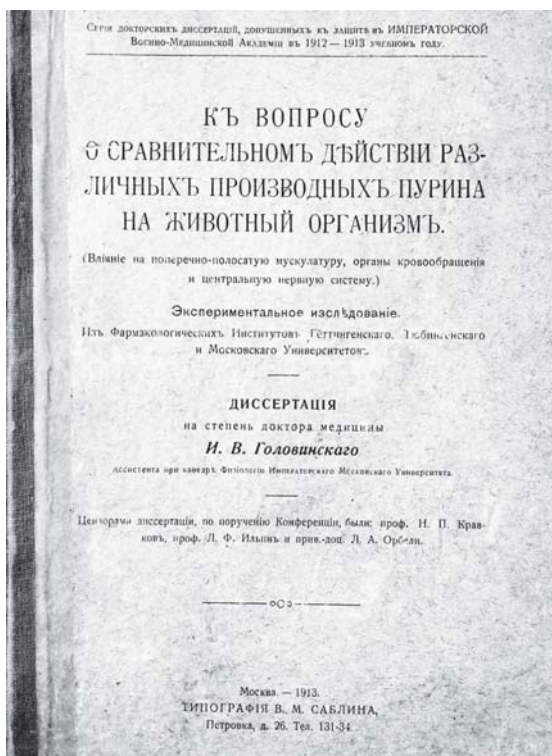
Фармакологія (від грец. *pharmakon* – ліки або отрута і *logos* - наука) є наукою, що вивчає взаємодію хімічних сполук з живими організмами для можливості лікування та профілактики різних захворювань і патологічних станів. Одне з найважливіших завдань фармакології полягає також у дослідженні та впровадженні у практику лікування нових ефективних та безпечних лікарських засобів. Цей пошук та випробування нових лікарських засобів базується на тісній співпраці фармакологів з хіміками та клініцистами.

Тому фармакологія завжди була та залишається сьогодні однією з найважливіших фундаментальних теоретичних базових наук медицини, яка має тісний зв'язок з усіма іншими медичними дисциплінами.

Особливість фармакології як науки полягає в тісній інтеграції з теоретичними предметами – анатомією, фізіологією, гістологією тощо, з одного боку, та усіма клінічними дисциплінами – з іншого, що історично привело до створення окремого розділу цієї науки – «Клінічна фармакологія».

Фармакологія і фармація є рівнозначними для лікування та збереження здоров'я пацієнта науками, але розподіл цих дефініцій найбільш яскраво відображено в тлумачному словнику В. Даля: «Фармакологія ... часть врачебной науки: о действии и о употреблении лекарств, снадобий. Фармаколог, ученый по сей части... Фармация, фармацевтика, наука о распознавании, заготовлении и приготвлении лекарств. Фармацевт, аптекарь, провизор, аптекарский ученик, кто занимается фармацией...». Тут доречно згадати переказ від відомого вітчизняного нейропсихофармаколога, професора Л.О. Громова: «...фармація без фармакології сліпа, а фармакологія без фармації – мертва!».

Засновником та першим керівником кафедри фармакології Катеринославського медичного інституту став доктор медичних наук, професор І.В. Головінський, який очолив її з моменту створення в 1918 р.

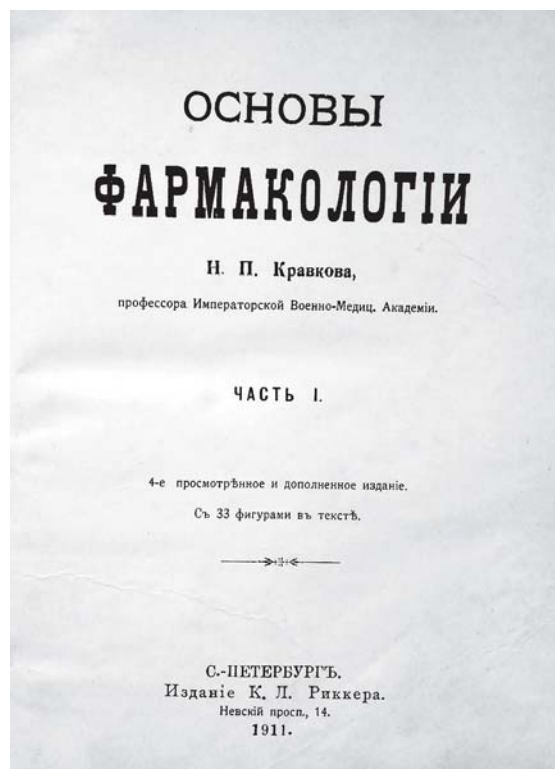
Диссертация І.В. Головінського, 1913 р.

ОГЛАВЛЕНІЕ.		Стр.
Введение		1
Химическая характеристика производных пурина		10
Проникновеніе пуриновыхъ веществъ въ животный организмъ		16
Вліяніе алкирированныхъ ксантиновъ на поперечно-полосатую мускулатуру		19
Вліяніе на изменение механическихъ свойствъ лежащей мышци		19
Общая повятія объ эластичности		19
Законы упругости неорганической матеріи		19
Упругость органической матеріи		20
Опыты съ растяженіемъ икроважой мышци лягушки		37
Опыты съ ослабленіемъ натяженія икроважой мышци лягушки		40
Вліяніе на изменение механическихъ свойствъ дѣйствіемъ мышци		45
Опыты съ мѣтроскопомъ		46
Определеніе работоспособности мышци при одиночномъ сокращеніи подъ вліяніемъ слабыхъ токовъ и обремененія малыми грузами		63
Определеніе работоспособности мышци при тетанизованіи электрическимъ раздраженіемъ и при податии сверхнормальнаго груза		78
Опыты съ утомленіемъ мышци подъ вліяніемъ частаго субмаксимальнаго раздраженія при сорбированіи органическими грузами		85
Вліяніе алкирированныхъ ксантиновъ на органы кровообращенія и центральную нервную систему		101
Дѣйствіе на холодокровныхъ животныхъ		103
Опыты надъ кровными давленіемъ у лягушекъ		103
Опыты надъ изолированными сердцемъ лягушекъ		111
Опыты надъ искусственнымъ кровообращеніемъ у лягушекъ		135
Дѣйствіе на теплокровныхъ животныхъ		151
Опыты надъ кровными давленіемъ подъ турже и при вліяніи и. нервной системы		151
Опыты надъ кровными давленіемъ съ предварительной хлорализаціей животныхъ		166
Опыты надъ кровными давленіемъ съ предварительной перерзаніемъ спинного мозга и разрушеніемъ его		179
Выводы		195

Зміст диссертацийної роботи І.В. Головінського

І.В. Головінський отримав освіту при Імператорській Військово-Медичній Академії в Москві, він був учнем професора С.І. Червінського, який очолював кафедру фармакології, рецептури,

токсикології і вчення про мінеральні води цього університету. Свої наукові дослідження, які були присвячені вивченню принципів регуляції серцево-судинної системи, вчений проводив також у фармакологічних лабораторіях Німеччини при Геттінгенському і Тюбінгенському університетах. Відомо, що професор Головінський успішно вивчав ефекти холіну, дію кальцію та магнію на газообмін у собак, а також вплив алкілованих ксантинів на зміни механічних властивостей м'яза в стані скорочення та спокою. Результати його наукових експериментів були узагальнені в дисертаційній роботі на «ступінь доктора медицини»: «К вопросу о сравнительном действии различных производных пурина на животный организм», яку він успішно захистив у 1913 році у Військово-Медичній академії (м. Москва).

Підручник М.П. Кравкова, 1911 р.

Офіційними опонентами І.В. Головінського були такі відомі вчені, як М.П. Кравков, Л.Ф. Ильін, Л.А. Орбелі. Ім'я професора М.П. Кравкова особливо шанується у наукових колах як засновника вітчизняної фармакології. Йому належать розробка ряду методів експериментальних досліджень. М.П. Кравков є автором фундаментального твору того часу – базового підручника з фармакології «Основы фармакологии», виданого у С.-Петербурзі у двох частинах, який витримав 14 видань.

Професор І.В. Головінський завідував нашою кафедрою в перші, особливо складні роки її

становлення, які випали на важкий період громадянської війни 1918-1920 років. Але вже тоді були зроблені важливі перші кроки у створенні

матеріально-технічної бази кафедри та було розроблено основи навчально-методичного забезпечення процесу навчання студентів.

Підручник М.П. Кравкова серед перших підручників з фармакології кінця XIX-початку XX ст.

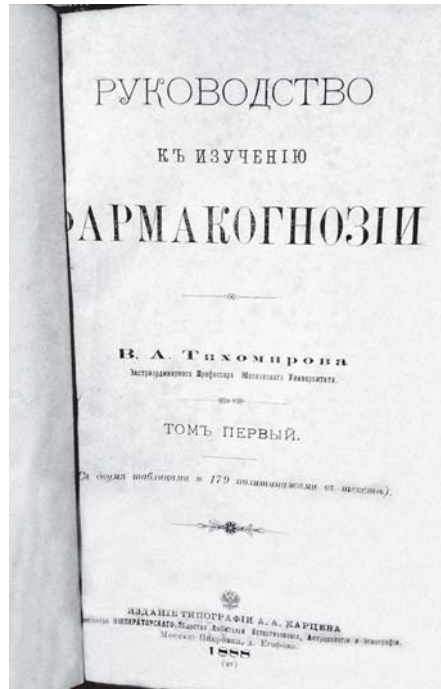
Другим завідувачем кафедри фармакології став професор М.О. Струєв, який очолював її протягом десятиріччя в 1920-1930 роках.

В.А. Тихомірова, автора підручника у 2-х томах «Руководство к изучению фармакогнозии», виданого в Москві в 1888 р.

Професор М.О. Струєв

Микола Олексійович був вихованцем Московського медичного інституту, де він працював під керівництвом відомого вченого-професора

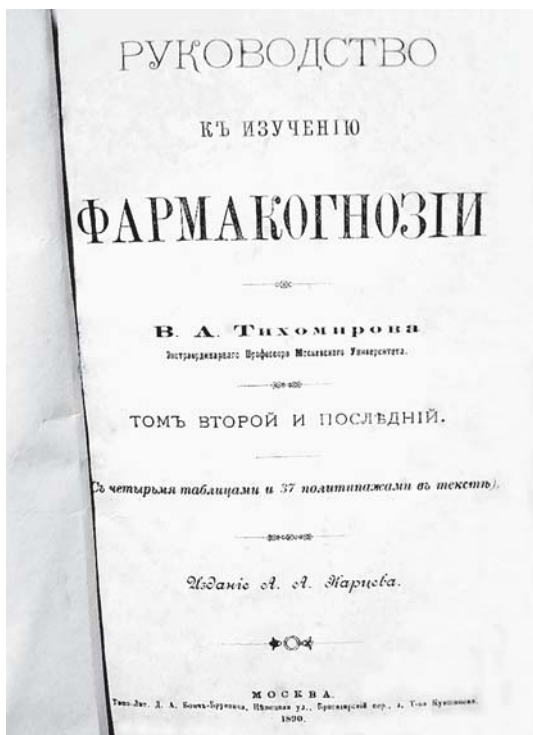

Підручник В.А. Тихомірова, том I., 1888 р.

Науковим напрямком професора М.О. Струєва було дослідження механізмів інтоксикації при захворюваннях сибіркою, що стало основою його ди-

сертаційної роботи «Механизм смерти при сибирской язве», яка була захищена в Москві в 1908 р.

Як талановитий вчений свого часу, він був автором 36 наукових робіт. Микола Олексійович відрізнявся також глибокими знаннями в галузі суміжних дисциплін: фармакології, фармакогнозії та терапії. Свою наукову роботу він поєднував з клінічною, і це були перші етапи розвитку клінічної фармакології на нашій кафедрі.

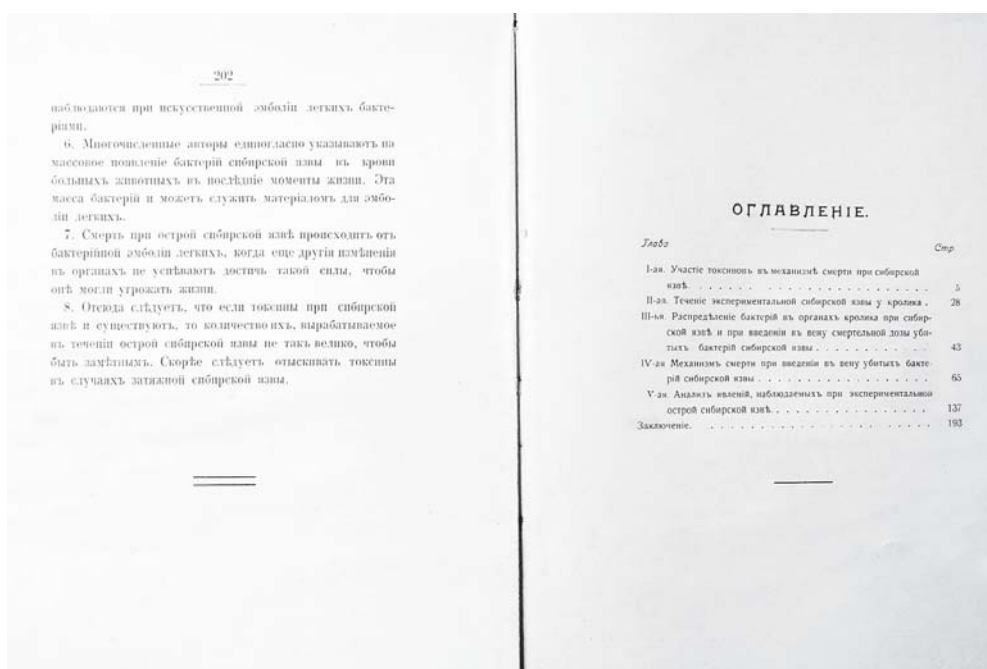

Підручник В.А. Тихомірова, том II, 1890 р.

Дисертація М.О. Струєва, 1908 р.

З архівних довідок відомо, що кафедра фармакології в 20-х роках ХХ століття знаходилась у приміщенні Олексіївського госпіталю на вул. Севастопольській, 1, (нині корпус суспільних наук), а на початку 1930 р. була переведена на Жовтневу площу, 2, до гігієнічного корпусу, де в ті часи спочатку займала дві кімнати.

Зміст дисертації професора М.О. Струєва

Олексіївський госпіталь, де була розташована кафедра фармакології в 20-х роках ХХ ст.

В одній з кімнат проводилися теоретичні заняття зі студентами, а в другій була лабораторія, де на практичних заняттях демонстрували дію лікарських засобів на організм експериментальних тварин, зразки препаратів та

рецепти на них. Крім завідуючого кафедри, проф. М.О. Струєва, до штату кафедри входило два асистенти - Я.А. Науменко і Т.І. Батуренко та технічний робітник, а єдиним обладнанням був кімограф.

У цьому будинку в 30-х рр. ХХ ст. у гігієнічному корпусі була розташована кафедра фармакології

На жаль, архівні матеріали кафедри від її створення до 30-х років майже не збереглися і мають вибіркові дані. Про подальше нам відомо,

що в 1930 році на кафедрі тимчасово працював за сумісництвом професор Лев Михайлович Чапкевич, який викладав також курс пропедевтики

внутрішніх хвороб, а з 1938 р. він очолив кафедру пропедевтики внутрішніх хвороб лікувального факультету.

Наступний етап розвитку кафедри був найбільш успішним у передвоєнний період. З 1931 по 1941 рік кафедрою керував видатний фармаколог, доктор медичних наук, професор Г.О. Петровський.

Професор Г.О. Петровський

Георгій Олексійович закінчив медичний факультет Харківського медичного інституту в 1926 р., був учнем академіка О.І. Черкеса і спочатку працював на кафедрі фармакології Харківського медичного інституту.

Блискучий організатор й ентузіаст науки, професор Петровський створив велику наукову школу, що включала як співробітників кафедри фармакології, так і вчених інших підрозділів та інститутів.

Основним науковим напрямком Г.О. Петровського було клініко-експериментальне вивчення питань фармакології травного тракту, особливо процесів жовчовиділення. Професором Петровським було вперше створено класифікацію лікарських засобів, що впливають на процеси секреції та виділення жовчі («Класифікація жовчогінних засобів (за Г.О. Петровським)»).

На кафедрі фармакології проводилася інтенсивна експериментальна робота, виконувалися кандидатські та докторські дисертації. У цей час продовжували працювати Я.А. Науменко та Т.І. Батуренко, а з 1933 р. на кафедрі було введено аспірантуру, яку закінчили А.Г. Кравченко, Н.Г. Северин, О.Я. Науменко.

**Стенд з історії кафедри (1918-1943).
Портрет проф. Г.О. Петровського**

Професором Г.О.Петровським вперше було глибоко розроблено аспекти клінічної фармакології, що привело до залучення практичних лікарів і клініцистів до наукової експериментальної роботи. Активно проводили свої дослідження співробітники клінік Дніпропетровського медичного інституту та інших лікувально-профілактичних заходів (Л.Т. Златін, І.Я. Ольхович, Л.Е. Гуртовий, А.М. Криштал, С.І. Равікович, Н.В. Мартинова, Г.Л. Канівський, Я.Р. Фланчик), які згодом працювали в різних його підрозділах.

Стенд кафедри. 1930-1941 рр.

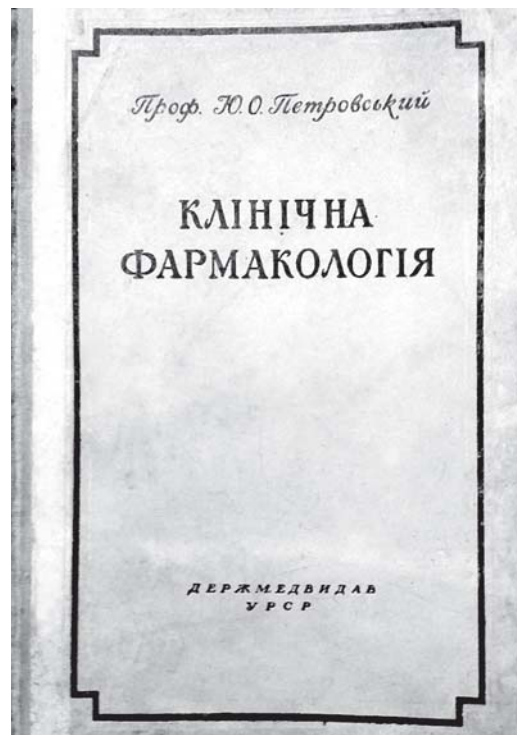
Штат кафедри збільшився до 17 співробітників і включав, крім завідуючого, 2-х доцентів, 4-х асистентів, 3-х аспірантів, 2-х старших лаборантів, лаборанта, 2-х препаративників та 2-х технічних працівників. На кафедрі в цей час працювали також І.А. Коповой, А.Ф. Платонова-Петровська, Н.Г. Северін, К.С. Боярська, І.Б. Краснова, А.М. Бондаренко, О.Я. Науменко.

За 10 років роботи під керівництвом професора Г.О. Петровського на кафедрі було виконано 12 кандидатських і 2 докторські дисертації. Всього в довоєнний період професором Г.О. Петровським було опубліковано 34 наукові праці.

Видатною заслугою Георгія Олексійовича Петровського було узагальнення досвіду вивчення базових питань клінічної фармакології зі своїми співробітниками, що стало основою при створенні вітчизняного підручника «Клінічна фармакологія», який згодом був виданий українською мовою.

Суттєві зміни в педагогічну та науково-дослідну роботу кафедри фармакології та всього медичного інституту внесли події, пов'язані з Другою світовою війною. У цей час у стінах Дніпропетровського медичного інституту велику роботу з підготовки фахівців практичної медицини та науковців було перервано. У серпні 1941р. кафедра фармакології була евакуйована

з іншими підрозділами Дніпропетровського медичного інституту до м. Ставропілля, де продовжила свою роботу.

Професор Г.О. Петровський
Перший підручник з клінічної фармакології

Наступний етап розвитку кафедри почався після визволення м. Дніпропетровська в листопаді 1943 року, коли робота Дніпропетровського медичного інституту була відновлена.

Великою заслугою науковців та керівників кафедри фармакології того часу є розвиток наукової думки, плідна спільна праця над розробкою та вирішенням важливих завдань для поліпшення якості лікування пацієнтів. Це привело до створення відомої школи фармакологів. Одним з перших наукових напрямків школи, який відповідав завданням того часу, було вивчення основ фармакології жовчогінних засобів під керівництвом професора Г.О. Петровського та виділення наукового напрямку «Клінічна фармакологія». Розробка цих важливих наукових напрямків зробила вагомий внесок у процеси інтеграції між базовою фундаментальною наукою «Фармакологія» та клініч-

ною практикою в розумінні питань раціонального використання лікарських препаратів.

Як ми бачимо, перші двадцять п'ять років становлення та розвиток нашої кафедри проходили у складний період. Тому заслуги видатних вчених того часу для нас мають особливе значення!

Перші, найбільш складні кроки розвитку матеріально – технічної бази кафедри фармакології в часи її заснування, перші важливі етапи зростання педагогічної майстерності викладачів, перші експериментальні дослідження...

І з часом всі ці перші кроки привели до становлення фундаментальної кафедри, важливого підрозділу нашої академії, що надає майбутнім лікарям теоретичні знання та практичні навички з таких складних дисциплін, як «Фармакологія» та «Клінічна фармакологія» для подальшого розуміння важливих питань індивідуальної фармакотерапії пацієнта.

Стаття надійшла до редакції
08.02.2019

